

ՔՕՍԱ-ԴԱՂ ԼԵՐԱՆ ՎԿԱՆ^{*)}

V

Պաւար և տաղտկալի գիշերը վրայ հասաւ:

Աղթամարի մենաստանը հազարաւոր անբաղդ փախստա-
կաններին ծածկեց իր սգազգեաց թեքերի տակ. առաջին անգամը
չէր, ինչ նրա վերաւոր զաւակները այդ հինաւուրց սրբավայրում
էին ապաստան գտնում: Նա վշտալից մօր պէս բարձրից ան-
թարթ աչքերով նայում էր այդ տարաբաղդ զաւակների խառնի-
ճաղանճ խմբերին ու լուռ ու մունջ խորասուզում անցեալի
գերկը: Որքան քամիներ, որքան փոթորիկներ էր անցել նրա
սեւաւոր գլխով, որքան արիւնների, որքան լաց ու արտասուքնե-
րի, սուգ ու հառաչանքների էր նա ականատես եղել:

Բայց այսօրուայ նման դառն վիշտ ու խոցեր երբէք չէր
զգացել. այսօր նա միայնակ պիտի մնար շրջապատուած ջրերի
ահեւի կոհակներով: Նրա տարաբաղդ հիւրերը այդ գիշեր տալիս
էին նրան իրանց վերջին հրաժեշտի ողջոյնը: Նա տխուր ու մե-
լամաղձոտ էր. նրա մռայլ զանգուածը մի վերաւոր, որդեկորոյս
ծերունազարդ հօր էր նմանում, որի սիրասուն զաւակները ասես
ընդմիջտ խլում էին նրանից: Շուտով լսուեց խաւարի միջից
եկեղեցու զանգակների տխրահնչիւն զողանջիւնը. դա նշան էր,
որ պատսպարուածները պիտի ափ իջնէին, ուր նրանց սպասում
էին մի քանի նաւեր: Զանգակների ձայնի հետ մի քանի տեղե-
րում վառուեցին ճրագներ, որ բազմութիւնը կարողանար անջնաս
նաւերին մօտենալ:

Վերջին անգամ ծանր վշտից տոչորուած բիւրաւոր շրթունք-
ները տուեցին իրանց անկեղծ ու նուիրական համբոյրները այդ
դարաւոր սրբավայրի պատերին. վերջին անգամ բիւրաւոր վի-
րաւոր սրտերից լսուեցին տխուր հառաչանքի ձայներ, խեղդող
լուռութիւնը դարձեալ տարածուեց ամեն տեղ. միայն ստէպ-ստէպ
լուում էին ծովի եզերքին հազարաւոր ոտքերի տրոփիւններ:
Ամենից վերջ բազմութեանը հետեւում էին Արթօն, Վահէն, Սալ-
վին և Թորոս-բիձան, որոնք հետո էին մտել կղզին: Նաւերը

^{*)} «Լուամայ» № 4.

շարժուեցին դէպի ցամաք. այնտեղից բազմութիւնը պիտի շարունակէր ճանապարհը-փախուստը: Ամեն մարդ լուռ ու մունջ հնազանդուում էր անողոք ճակատագրին. միայն Արթօն էր, որ նայելով շարժուող ամբոխի վրայ, մընջաց Վահէին.

—Տես, տես, քանի հազարի է հասնում այս թշուառներ թիւը: Վահէն նայեց և գլուխը կախ զցեց. նա մահը, գերեզմանը առաւել գերադասելի էր համարում, քան այդ չարքաշ վիճակը: Նա ցանկանում էր այդ բազմութեանը տեսնել իրանց օջախի բոցերի մէջ և նրա մոխրի կոյտերի հետ խառնուած թաղել դրանց ոսկրները: Նա թուլամորթ, փոքրզի, ստորաքարշ էր համարում այն անհատին, այն դժբաղդ ազգին, որը չը գիտէ իւր օջախի, իւր հայրենիքի թեւերի տակ աւանդել իւր շունչը, իւր հոգին: Այն օրից, երբ զրկուել էր Սօնայից, մահը, գերեզմանը մի առանձին նշանակութիւն էին ստացել նրա համար:

Վերջապէս, դուրս եկաւ մտաւանջութեան զրկից և պատասխանեց.

—Ի՞նչ սարսափելի թիւ են ներկայացնում այն թշուառութեան իսկական ներկայացուցիչները. սակայն ի՞նչ օգուտ, երբ իրանց չարքաշ գլուխները փրկեցին, թողնելով նուիրական վայրերը: Ո՛ւր են շարժուում, իրանք էլ չը գիտեն. չէ՞ որ վաղը, թերևս, այնպիսի վիճակի ենթակայ լինեն, որ մահը հազար անգամ գերադասելի լինի. շարժուում են դէպի անյայտ ապագան. բայց արդեօք այն մշուշապատ ապագան մխիթարականն է և է բան խոստմնում է դրանց: Յուսահատութեանս մէջ ես չը գիտեմ, ի՞նչ ասեմ, ի՞նչ անէ՞ծք, նզովք կարդամ այն դժբաղդների գլխին: Տեղն է դրանց, տեղը: Արժանի են, որ իրանց նիստ ու կացը տակաւին չեն կշռադատել. հիվ է դրանց սրի ու կրակի ճարակ դարձրել. չէ՞ որ իրանց վսեմափայլ փաշաների անմեղ զոհերն են դրանք: Թշուառ ժողովուրդ, միամիտ ամբոխ, դու քո ուրախութիւններդ և տրտմութիւններդ մէջն էլ գիտէիր քո հլու հաւատարմութիւնը ցոյց տալ քո փաշաներիդ. դու քո հարսանիքիդ խնձոյքներին էլ ամենաանդրանիկ բաժակդ պատկառանքով դատարկում էիր քո փաշաներիդ արեւատութեան կենաց մաղթելով: Դու քո սուգ ու շիւանիդ ժամանակն էլ նոյն չափ պատկառանքով ըմպում էիր առաջի բաժակդ, մաղթելով տիեզերքի նախախնամութեան դերձ պահել քո փաշաներիդ նման սուգերից, վայրերից... իսկ մի՞թմ... այժմ ի՞նչ ստացար քո հաւատարմութեանդ համար.—սուր ու կրակ, վիշտ ու տառապանք, հալածանք ու պանդխտութեան գաւազան:

Ահա քո վարձատրութիւնը:

տացնում էին անվեհեր ծաղեալ աղջկայ վրայ, բայց ինչ կարող էին անել, երբ նա աւելի ծանօթ էր վայրերի հետ և միշտ իր տատն էր անել տալիս, համոզելով, որ իր ցոյց տուած տեղերով ճանապարհ շարունակելը անվտանգ է. իսկ երբ վաղադները փորձում էին հակառակել, իսկոյն հեռանում էր նրանցից, պատասպարուում մի ժայռի տակին, հրացանի բերանը ուղղում էր դէպի նրանց ու պահանջում հնազանդուել և իր ցոյց տուած տեղերով առաջ ընթանալ։ Զիւնայ-Ձորակում նա չափազանց յոգնած և թուլացած լինելով, պարկեց փոքր ինչ հանգստութիւն տալու իր վաստակած անդամներին, մոռանալով ըստ իր սովորութեան շրջապատուել պահապաններով, որոնք հսկում էին նրան քնած ժամանակ։

Մինչ նա ծանր-ծանր խոմբացնում էր, նենգամիտ վաղադները գաղտագողի մօտեցան նրան և խորին զգուշութեամբ զինաթափ արին. այստեղ մնացին զմայլուած նրա երկար-երկար վարսերի վրայ, որոնք խնամքով սանրուած էին և մորթեայ գտակի տակ դրած. սակայն երկիւղ կրելով, որ նա յանկարծ կարող է զարթնել, աւելորդ համարեցին ստուգելու այդ գաղտնիքը, այլ ընդունելով նրան լոկ հոգևորականի տեղ, հեռացան նրանից։

Սալվին ոչինչ չգտաց, այլ շուտ գալով միւս կողքի վրայ, շարունակեց խոմբացնել. յանկարծ լուսեց մի աղիողորմ ճիւղ և մի փոքրիկ մանուկի լալազին աղաղակ, որը գլխին խփելով, անընդհատ կրկնում էր.—վա՛յ մարէ, վա՛յ մարէ, վաղադները տարան իմ մարէին...

Սալվին շանթահար եղածի նման վեր ցատկեց քնած տեղից, ձեռքը մեկնեց դէպի հրացանը ու մնաց սառած։ Այլայլուած այս դէպքից, յուսահատութեամբ դէպի հեծող մանուկը վազեց և, իմանալով որ նրա մարէին դէպի մօտակայ անտառը տարան, իր հետ վերցրեց մի քանի կտրիճ երիտասարդներ ու ընկան նրանց յետևից։ Փոքր ինչ հեռանալով թշուառ խմբերից, նրանք գտան դժբաղդ մարէին, որի մէջքից զցելով Սալվինի հրացանի պարանը երկու ածականայ քրդեր հրացանի այս ու այն գլխից բռնելով քաշում տանում էին անբաղդ զոհին։

Սալվին կատաղածի նման ճչաց նրանց վրայ և սկսեց սպառնալիքներ կարդալ. սակայն վաղադները, դիւային քրքիջ բարձրացրին ու պատասխանեցին, որ արդէն վաճառել են այդ աննման կնոջը, որը ֆլայ լինելու ափսոս է, «ֆլան այսպիսի հրեշտակի տիրել չէ կարող, նա մեր կուրմանջներին *) սաղ

*) Քրդերին։

կգայ,—կրկնում էին նրանք,—վերջապէս եթէ շատ խօսելու լինես, քեզ էլ էն աշխարհը կճանախենք, մենք մեզ վարձատրու-
թեան համար կին էլ պիտի վերցնենք, էլ ինչո՞ւ ես հարայ-հրոց
դրել...

Սալվին և ընկերները սկսեցին քարեր շարտել նրանց
վրայ, բայց դաւաճան վալադները կանգնեցին ու սկսեցին հրա-
ցաններ արձակել։ Սալվին ընկերները երկու զոհ տալով յետ
փախան, վերադարձան իրենց խմբակների մօտ։ Սալվին չնայած,
որ գնդակները վզոցով անցնում էին իր մօտով, դեռ հետևում էր
քրդերին։ Վերջապէս, կորցնելով յոյսը, նա գոչեց.—Լսեցէք, անդ-
գամներ, ձեզ այդ աթան չի նստի։ Նա, ով ձեր խնամքին յանձ-
նեց այս թշուառներին, ճանաչում է ձեզ, նա ձեզանից վրէժխն-
դիր կլինի, եթէ դուք երկինքն էլ թռչելու լինէք կամ ծովի
անդունդը մտնէք։ Նա Արթօն է, որին ձեր քրդերը «Ասլան-Ար-
թօ» են կոչում, հա՛...

Վալադները իրար երես նայեցին, բայց չհաւատացին։ ուս-
տի շարունակեցին ճանապարհը և մօտան Աւ-Ռաշ գետակի հով-
տում եղած վրանները, տանելով իրանց հետ արդէն ուշաթափ
եղած «մարէին»։

Սալվին այլևս չվերադարձաւ իր հայրենակիցների մօտ,
այլ շտապեց դէպի Վանայ ծովակը, յուսալով գտնել Արթօյին և
հաղորդել նրան այդ ամենը։

VI

Գիշերը վրայ հասաւ։ Սարսափահար ամբոխը առանց իմա-
նալու թէ ո՞ր է գնում, շարունակեց իր ճանապարհը։ Նման
դէպքերը նոր բան չէին, այդ պատճառով նա ասես մոռացաւ
ցերեկուայ պատահած քստմեցուցիչ անցքը և, իրան յանձնելով
ճակատագրի կամքին, շարժուեց տեղից։ Պօսել ցաւերի, խոցուած
սրտի մասին, նա վաղուց մոռացել էր. շատ էր խօսել, բողոքել,
օգնութիւն գոչել. սակայն տեսնելով, որ իւր աղաղակը միշտ էլ
«ձայն բարբառոյ յանապատի» է մնացել, հետզհետէ կորցրել էր
բողոքելու ընդունակութիւնը։ Միշտ ու միշտ շարժուելով դէպի
առաջ և գիշերային մթութեան մէջ սնուելով յաճախ այս ու այն
բոյսերով ու ցնցուելով, նա յանկարծ տեսաւ հեռուից երևացող
ճրագներ։ Մինչ խմբակների գլխաւորները ժողովուած՝ խորհրդա-
ծում էին թէ՛ ի՞նչ անեն, ո՞ր գնան, նրանց մօտեցան մի քանի
գլխուած քրդեր։ Տեսնելով, որ փախչելը այլևս անհնար է, զըլ-
խաւորները սկսեցին աղաչել-պաղատել նրանց, իրանց խնայել, և

որ իրանք հալածուած փախստականներ են: Քրդերը խղճացին և պատասխանեցին.

—Յւաներ, մեզանից վախենալ պէտք չէ. մենք եղիդի ենք. այս գիշեր օրան հսկելու հերթը մերն է: Օրան գտնուում է մեր վեհապան՝ Շէյխ-Թէյմուրի իշխանութեան և հովանաւորութեան տակ: Նա շատ բարի մարդ է: Եթէ մեզ լսէք, մենք ձեզ կը տանենք նրա մօտ. նա միայն կազատի ձեզ այս տեղերից, ուր ամեն մի քայլափոխում կարող էք քրդերի հանդիպել:

—Այո, այո, կուզենք. մենք կը հետևենք ձեզ. խղճացէք մեզ. հաւատում էք, որ այս քանի օր է՝ բոյսերով ենք եօլա գնացել:

—Դէհ, որ կհետևէք մեզ, եկէք. ասացէք ձեր մարդիկներին՝ յետ չմնան մեզանից:

Բազմութիւնը հետևեց պահապան-եղիդիներին: Քիչ ժամանակից յետոյ նրանք հասան մի մեծ վրանի, որը շրջապատուած էր օբայի միւս վրաններով և զգալի կերպով աչքի էր ընկնում: Աղօտ ճրագը տակաւին պլպլում էր. դա նշան էր, որ Շէյխը դեռ չէ քնել: Պահապանները յայտնեցին նրան, Նա հրամայեց մարդկանց ներս հրաւիրել: Փախստականների խմբակների գլխաւորները ներս մտան և ծունկ չոքեցին առաջը ու աղերսել սկսեցին նրան՝ փրկել իրանց անխուսափելի մահից:

Շէյխը տարիքով մի ծերունի էր: Նա տխուր էր և մտայնող յենուած բարձերի վրայ: Տեսնելով իրան դիմող թշուառներին, աշխատեց մեղմացնել իւր դժգոյն երեսի մռայլ արտայայտութիւնը և, զգացուած հայեացք ուղղելով նրանց, ասաց.

—Հանգիստ եղէք. ձեզ այստեղ ոչ մի ֆուսա չի կարող պատահել. ես կհրամայեմ ձեզ և ձերայնոց համար մի քանի յարմար տեղեր պատրաստել, ուր կարող էք մի քանի օր հանգստանալ. ապա վաղեմներ կտամ, որոնք կառաջնորդեն ձեզ մինչև մի ապահով տեղ:

—Շէյխը ողջ լինի, մենք վաղադներ ունէինք. նրանք մեզ առաջնորդեցին մինչև Զիւանի-Ձորը, ուր մեզ թալանեցին և փախցրին մեզանից մի ջահել կին, որը հազիւ էր իր չարքաշ գլուխը փոքրիկ տղայի հետ աղատել: Նրանք մեզ թողին անծանօթ սար ու ձորերի մէջ և իրանք անյայտացան Աւ-Ռաշ գետակի եզերքին գտնուած վրաններում:

Շէյխը գլուխը թափ տուեց, իրանց լեզուով ինչ որ հայհոյանքներ ուղղեց նրանց հասցէին և հանգիստ ձայնով նկատեց.

—Այդ օրան մեզանից այնքան էլ հեռու չէ. ես, կրկնում եմ, վաղադներ կտամ, որոնք ձեզ կհասցնեն մինչև այդ օրան, ուր կգտնեն ձեր վաղադներին, որոնք և կառաջնորդեն ձեզ ձեր ցան-

կացած երկիրը, նա նամակ կտամ այդ օբայի տիրոջ անունով:

Այս ասելուց յետոյ, հրամայեց իւր մօտ կանչել օբարաշուհու: Երբ սա մի քանի ըոպէից յետոյ յայտնուեց, Շէյխը հրամայեց տեղ պատրաստել եկողների համար և ուտեստի մասին հոգս տանել: Օբարաշին գլուխ տուեց և հօացաւ, կրկնելով, որ ամեն ինչ կարգին կլինի: Եկողներին տեղաւորելուց յետոյ, նա իր հետ առնելով մի քանի մարդկանց՝ սկսեց շրջել վրանէ վրան և հաց ու պանիր ժողովել: Շուտով ահագին քանակութեամբ հաց ու պանիր բաժանուեց եկողներին: Թշուառները ապշեցուցիչ ախորժակով ուտելուց յետոյ, համարեա իրար վրայ թափ-թփուելով պարկեցին քնելու: Մի քանի օր էր արդէն ինչ հանգիստ չէին քնել, այդ պատճառով էլ շուտով տիրեց խորին լուծ-թիւն, որը ստէպ-ստէպ ընդհատոււմ էր նրանց ծանր խորմ-փոցներով: Առաւօտեան շատ ուշ վերկացան: Չնայած, որ Շէյխը ցանկանում էր դարձեալ մի քանի օր պահել, նրանք թախանձեցին արձակել իրանց: Բարի Շէյխը, հակառակ իւր ցանկութեան, ստիպուած եղաւ արձակել նրանց իւր առաջնորդ-վալադների հետ, տալով խոստացած նամակը:

Անհուն շնորհակալութիւն յայտնելով Շէյխին նրա բարեսրտութեան համար՝ թշուառների այդ խմբակները առաջ շարժուեցին առաջնորդների հետ: Նրանք հանդարտ շարունակեցին իրանց ճանապարհը մինչ ցանկացած օրան, ուր օբայի տէրը, կարգալով Շէյխի նամակը, հրամայեց փնտռել իրանց մօտ ապաստան գտած այդ թշուառների վալադներին: Շուտով գտան նրանց:

—Ինչպէս որ յանձն էք առել վալադութիւն անելու այս խեղճերին, պարտական էք կատարելու ձեր խոստումը, եթէ ոչ, կհրամայեմ ձեզ այստեղ սրախողխող անել: Բացի այդ դուք փախցրել էք սրանցից մի խեղճ երեխայի մօր, որին պիտի վերադարձնէք իւրայիններին, — սպառնական ձայնով նկատեց օբայի տէրը:

—Տէր, ձեր հրամանը ճշտիւ կկատարենք և վալադութիւն կանենք մինչև մեր հողի սահմանը, ինչպէս խոստացել ենք այդ բայց այն կինը, որի մասին յիշեցիք, արդէն ուղարկել ենք մեր կողմերը: Եթէ կբարեհաճէք, մեզանից մէկը կվերադառնայ նրան բերելու, իսկ միւսը՝ սրանց վալադութիւն կանի, մինչև որ կինը կհասնի իւր ընկերներին, — պատասխանեցին երկու վալադները միաժամանակ:

—Լաւ, թող ձեզանից մէկը գնա այն կնոջը բերելու, իսկ միւսը առաջնորդէ նրանց: Վա՛յ ձեզ, եթէ խաբելու լինէք ինձ, սպառնաց օբայի տէրը:

—Քաւ լիցի, թո՛ղ մենք մուտուլման չլինենք, եթէ դրժենք մեր խոստումը:

Փոքր ինչ հանգստանալով բազմութիւնը նախկին մի վաղադէ առաջնորդութեամբ շարունակեց ճանապարհը, իսկ միւսը վերադարձաւ արեւմտեայ կողմը բերելու. երկու ընկերներն նայեցին իրար երեսի, փոքր ինչ փոփոսացին ու բաժանուեցին միմեանցից՝ մէկը վերադարձաւ կնոջը բերելու, միւսը, բազմութեան հետ ճանապարհը շարունակելու:

Ոչոք չհասկացաւ նրանց խորհրդաւոր հայեացքների թունալից նշանակութիւնը, սակայն եթէ ուշադրութիւն դարձնող լինէր, անշուշտ կլսէր, որ մէկը միւսին ասում է.—Օգման, դու այդ շների հետ դնան, իսկ ես շատ շուտով մեր պղծամներով *) դրանց առաջը կկտրեմ, մէկ ենք տարել, դեռ շնորհակալ չեն լինում. այ, այնտեղ դրանց հախիցը կգանք. անքան ջէյրաններ թոցնենք, որ իրանք էլ շուարած մնան, էլ ոչ թիւ իմանան պահել և ոչ համար: Աշխատիք Գոմ-Դաուդարի գետակում գիշերել և մեզ սպասել...

—Լաւ... ընդհատեց նրան միւսը.—Սլո, դէհ, շտապիր,—ասաց Օգմանը և վազեց հասաւ բազմութեան ու շարունակեց նրանց հետ իր ճանապարհը: Այստեղ այնտեղ ընկնելուց, սար ու ձոր անցնելուց յետոյ, վերջապէս, նրանք հետեւեալ օրը երեկոյեան հասան Գոմա-Դաուդարի գետակը, ուր և պիտի գիշերէին:

Խմբակները ժողովուեցին և այդ անաւոր ձորակի դարեւոր լուսթիւնը շուտով փոխուեց խառնիճաղանճ շշուկների, ասես, քար ու թուփ լեզու էին առել այդ դժբաղդների ցաւ ու դարձը ողբալու: Մի կերպ ծմակի, չոր քարի ու թփի տակ իւրաքանչիւր սօբաղդը կծկուեց, նզովք կարդալով անողորմ ճակատագրի հարուածներին, որ այդքան անգութ կերպով զրկել էր նրանց հայրենի օջախի սրբութիւններից, նրա միշտ անարատ անկողնուց:

Երէկ նրանք տուն ու տեղի, փափկասուն օթեակների տէր էին: Իսկ այսօր, աւանդ, մի քարի, ժայռի էին կարօտ: Թանձր խաւարը ծածկեց ամբողջ շրջակայքը իւր մթաշաղթների տակ:

Ընդհանուր լուսթիւնը ստէպ-ստէպ ընդհատում էր մարդկային ոտքերի գաղտազողի ձայներով, որ կամաց-կամաց հեռանում էր նիրհող բազմութիւնից դէպի ձորակի հեռաւոր խռոջները, որոնց մօտ անցնում էր շրջակայ գիւղերի ճանապարհը:

*) Ազգականներով:

Ահա նա բաւականին հեռացաւ փախստականներէից և կուշ եկաւ մի մեծ քարի կողքին, որը ասես դիտմամբ շարտել էին ճանապարհի եզերքին: Մի փոքր լուռ մնալուց յետոյ, յանկարծ կամացուկ փընթփընթաց ինքն իրան.— ինչո՞ւ եմ ուշանում. չլինի թէ մի բան պատահած լինի: Մինչ սա այսպիսի կասկածների մէջ էր, քիչ հեռու, ճանապարհի վրայ երևաց ձիաւորների մի ստուար խումբ, որ ամենայն զգուշութեամբ դէպի ձորակն էր շարժւում: Գարի կողքին կուճ եկող անծանօթը ականջները սրեց և ուրախացաւ. եկողների հանդարտ խօսակցութիւններից ճանաչեց մի ձայն, որը պարզ նրան հասկացրեց թէ եկողները ովքեր են: Իւր երկայն բոյով գիշերային ննջամիտ խաւարաշրջիկ ոգիների պէս ցցուեց նրանց առաջ և հազիւ լսելի ձայնով հարցրեց.

— Սլօ, ինչո՞ւ ուշացաք. հոգիս դուրս եկաւ սպասելով. համա լաւ ժամանակ եկաք: Ա՛խ, ափսոս, գիշերը շատ խաւար է:

— Ոչինչ, Օգման, գայլին ու գողին մութ գիշերն է պէտք: Ասա, տեսնե՞նք, լաւ մարաշներ տնտղել ես աչքովդ, որ իսկոյն գտնենք, թէ չէ մեր վրայ հարաքեաթ չի մնացել. քանի ժամանակ է, ինչ անընդհատ արշաւել ենք. եթէ էդ շներին տիրանալու սէրը չլինէր, ես վաղուց վեր էի եկել ձիուցս և մեռածի պէս քնել:— Խռպոտ և կոշտ ձայնով պատասխանեց նրան Սլօյի ձայնը:

— Տնդտել տնդտել եմ և գիտեմ ո՞վ է քարի տակին կուճ եկել, միայն թնչպէս անել, որ միանգամից գտնենք այդ բոլորին:

— Միամիտ. մենք փոքր ինչ հեռու վայր կգանք ձիերից և դարան կմտնենք. իսկ դու մեզանից ոչ հեռու մի մեծ կրակ վառիր և հաւանածդ մարաշներին ժողովիր ու հրամայիր. իրանց նազանի ձայնով դիօներ ասեն: Մենք կրակի մօտ կը տեսնենք նրանց և իւրաքանչիւրս իւր բաժինը կվերցնի ու կանայտանայ. համա լաւ ողբաձայն դիօներ կասեն, հա. չէ՞ որ նրանցից համարեա բոլորի սիրտն էլ վիրաւոր է:

— Դէ՛հ լաւ, միայն զգոյշ, որ Շէյխը չիմանայ:

— Ո՛վ է նրան լուր տանողը. կարծում ես դրանք մէկ էլ սիրտ կանեն վերադառնալ ու պատմել նրան իրանց գլխի եկածը. բացի այդ, նա թնչ կիմանայ, որ մենք ենք եղել:

— Ես այս րոպէիս կրակը իւր հուրի և մալաքներով պատրաստ կանեմ:

— Քիչ ժամանակից յետոյ ձիշտ որ կրակը իւր հրեղէն բացերով լուսաւորեց ամբողջ շրջակայքը և Օգմանը սկսեց մէկ-մէկ կիսաքուն անբաղդ գեղազան հարս ու աղջիկներին քաշ տալ:

նրա շուրջը: Ով որ համարձակուում էր ձայն ծպտուն հանել և հակառակել, ուղղում էր հրացանի բերանը և անզուսպ հայհոյանքների հոսանքի հետ կրկնում, որ ինքը շատ տխուր է և ուղում է մի փոքր երգի ձայն լսել ու ուրախանալ: Թշուառները ստիպուած էին խմբուել կրակի շուրջը: Բայց որքո՞ն սիրտ ու տրամադրութիւն էր մնացել երգ ասելու:

Ոչոքի բերանը չէր բացւում: Օգմանի կատաղութիւնը գազաթնակէտին էր հասել: Վերջապէս, միմեանց յետևից լսուեցին մի քանի խուլ ու կցկտուր ձայներ, որոնք ընդհանուր սուգի տպաւորութիւն էին թողնում լսողի վրայ: Կարծես գիշերային յաւերժահարսներ լինէին: Հեռով, շատ հեռու, սար ու ձոր արձապանք առած, կրկնում էին նրանց իւրաքանչիւր բառերի հնչիւնները...

Հօ, լօ, լօ... Կրակի մէջ դմբդս երգեմ:

Սթրատս էրեմ, հոգիս էրեմ:

Թէ՛ էս վէրան վաթանից

Ի՞նչ էրեմ, պրծնեմ...

Հօ, լօ, լօ...

Հօլօնները անընդհատ կրկնում էին ձորերում: Երկարժամից մի արտասովոր իրարանցում ընկաւ կրակի շուրջը: Վայ, վճռի, զո ու վախի ճիչերը սուր կիրպով զարնւում էին այս ու այն կողմը: Դարան մտած քրդերը նրանց վրայ էին արձակուել և աշխատում էին նրանց գրաստների վրայ դնել ու թռցնել: Բայց դժբաղդ գոհերը մահու չափ դիմադրութիւն էին ցոյց տալիս և իւրաքանչիւր անգամ իրանց շարտում ձիերից:

Մինչ այս, յանկարծ մօտակայ թփերի միջից բազէի ոռնոցի ձայն լսուեց: Դա Արթօյի ազդանշանն էր, որի հետ մի ակնթարթում լսուեցին մի քանի տասնեակ հրացանի զնդակների վզզոցներ: Քրդերը իրար ետևից վայր էին գլորւում իւրաքանչիւր վզզոցի ժամանակ և չէին կարողանում հասկանալ թէ՛ ում հետ գործ ունեն: Նրանցից որը սպանուեց, որը վիրաւորուեց, իսկ փոքրամասնութիւնը հաղիւ հազ իր գլուխը առաւ, կորաւ խաւարի մէջ:

Սալվին ժամանակին գտել ու հաղորդել էր Արթօյին վալադների չարամտութեան մասին: Արթօն իսկոյն նրանց ետևիցն էր ընկել և այդ ձորակում հասել:

Հետևեալ առաւօտ բազմութիւնը Արթօյի և իր խմբի հետ, ծռելով ճանապարհը, շարժուեց դէպի խաթուր գիւղը:

(Կը շարունակուի)

ԽԱՆՁԱԴԷ